

Synantropizace poštolky obecné

Karel Hudec

Poštolka (*Falco tinnunculus*) je obecně známý pták naší krajiny; spolu s káněm je to odedávna náš nejhojnější dravec. V poslední době je výskyt poštolek nárůdný i ve městech. Černý (Fauna ČSSR — Ptáci 2, 1977) jmenuje Prahu, Brno, Bratislavu, Opavu, Košice a usuzuje, že osídlení našich měst poštolkami je teprve jevem posledních desetiletí. U městských poštolek jsou také zjišťovány různé ekologické i etologické adaptace, u mimosídlitních populací neznámé.

O výskytu, bionomii a etologii poštolek u nás koncem 19. a začátkem 20. stol. máme zprávy od několika autorů. Poštolka byla i tehdy jeden z nejhojnějších dravců od nížin do hor; byl to druh těžný, ale ojedinele zůstával i přes zimu. Také poznatky o ekologii a etologii znějí celkem souhlasně a snad nejhodnější je citovat text V. Šíry (Ptactvo české, 1890—91): „Hnízdo si upravuje poštolka buď ve skalách, lomech, starých zdech, na stromech, někdy i na vysokých věžích. V jižní zemích, kde pronásledována není, hnízdí i v malých nízkých staveních měst a vesnic. U nás, kde posud náležitého uznání a poklidu nedošla, hnízdí od lidských obydlí vzdálena na starých zbořených hradech, ve skalách a nejčastěji v lesích na vysokých stromech. ... její lov týká se skoro výhradně myši a většího hmyzu. Ne příliš vysoko nad zemí letí nad polem; často v letu ustává a dlí na jednom místě ve vzduchu křídlyma třepetajíc. Shlédně-li pak bystrým okem svým nějakou kořist, vrhne se na ni jako střela s výše a ostrými drápy ji uchvátí. ... Mnohdy chodívá i ve brázdách mezi brambory, mezi zelím, řepou atd. potravu zde hledajíc...“

Současná vysoká početnost hnízdících poštolek v našich městech může být dokumentována některými čísly. Z Prahy se uvádí odhad 80 párů (kolem r. 1979), v Brně v r. 1979 asi 50 párů (Hudec, Bauerová, Mrlík, Fol. zool. 1979), v Pardubicích v letech 1975—1980 18—21 párů (V. a J. Plesník, Sborník VČ pobočky Čs. spol. orn. 1980). Hustota je tedy alespoň v některých městech nepochybně vyšší než v současné zemědělské krajině. Vytváření kolonií, známé zejména z malých polních lesíků, některých hradů nebo lomů, zůstává přitom i ve městech: např. v areálu VCHZ Pardubice - Semtín bylo v r. 1980 12 hnízd (V. a J. Plesník). Zvyšuje se přitom i stálost populací; to se však týká i častějšího zimování poštolek v mimosídlitním prostředí, jak ukazují současná zimní sčítání dravců.

Ze přechodu poštolek do sídlišť je no-

vějšího data, je celkem nepochybné. Např. z území Prahy zná Wahl (Pražské ptactvo, 1944) jen několik hnízdišť poštolek na okraji Prahy, mimo městskou zástavbu, podobně píše z Brna Zdobnitzky (Berichte des Lehrerkulubs Brünn, 1915). Konkrétní zjišťování hnízd ve městech začíná v letech 1940—1950, po r. 1960 je možné pozorovat přechod i do menších sídlišť a venkovských obcí (podrobně B. Hladík, Sborník VČ pobočky ČSO, 1981). Je samozřejmě možné, že poštolky ojedinele hnízdily ve městech i dřívě, nebo že hnízdily ve městech kolem začátku 20. stol., později z měst zmizely a opět se objevily (viz Hladíkovy údaje). Bez podrobnějšího studia původních pramenů a možná i přitom by však znalosti zůstaly na úrovni hypotéz.

Jak se promítá přesun poštolek do měst ve dvou hlavních ekologických vazbách — potravní a hnízdní? Základní nároky poštolek na prostředí jsou charakterizovány následovně: otevřené plochy s řídkou nebo nízkou vegetací pro lov a stromy, skalní stěny nebo umělé stavby pro hnízdní (U. Glutz von Blotzheim, K. Bauer, E. Bezzel: Handbuch der Vögel Mitteleuropas 5, 1971, F. Balát, Fauna ČSSR — Ptáci 2, 1977). Tyto základní vazby jsou však realizovány velmi rozmanitým způsobem.

V mimosídlitním prostředí v ČSSR hnízdí poštolka následujícími způsoby: a) Na stromech ve starých hnízdech dravců, krkavcovitých ptáků, čápů, kormoránů ap.; roli těchto hnízd mohou

převzít i uměle vyvěšené podložky. b) Ve stromech v dutinách; mohou to být i vyvěšené větší budky. c) Na skalách nebo písčítých či hlinitých zemních stěnách v dutinách, polodutinách nebo výklencích. Obdobou je i odedávna známé hnízdní v budovách, např. na půdách kostelů, ve výklencích nebo na římsách budov; zejména zříceniny hradů byly vždy spojovány s hnízdním poštolek. Podle mínění některých starých autorů je původním způsobem hnízdní na skalách a přechod na stromová hnízda je pozdější. Tento vývoj je možný; nasvědčuje tomu i to, že poštolky nestavějí vlastní hnízda a bylo by to celkem obdobou hnízdní sokola stěhovavého. V každém případě je však hnízdní na stromech v naší zemědělské krajině nejčastějším způsobem. Místy může převládat i jiný způsob, např. v luzích jižní Moravy hnízdní v dutinách stromů. V sídlištním prostředí převládá hnízdní na budovách; např. v Brně nejsou hnízda na stromech vůbec známa, v Pardubicích bylo na stromech necelých 20 % hnízd. Zřejmě se tedy v městech nerozšiřuje variabilita, ale pouze je preferován určitý již dřívě známý způsob hnízdní. Se snížením plachosti vůči člověku však dochází častěji k hnízdní na neobvyklých místech: na okně, na balkóně, na silně frekventovaných místech ap.

O potravě poštolek je známo mnohem méně než o hnízdní. Podle Baláta tvoří hlavní složku potravy poštolek v ČSSR drobní savci — plných 90 %; z nich samozřejmě hlavní podíl má hraboš polní. Dále je v potravě zastoupen větší hmyz, v malé míře ptáci, plazi a měkkýši. Tyto výsledky jsou v soulase se znalostmi ze střední Evropy, týká se však především mimosídlitních populací. V Manchesteru bylo zjištěno, že potravu poštolek tvoří ze 76 % ptáci, především vrabec domácí, 21 % drobní hlodavci a z 2 % bezobratlí. U nás pouze Kubík (Sborník III. orn. konf., Brno 1963) zjistil v potravě poštolek na hnízdech uprostřed Brna ještěrky, kuřata bažantů i jiné ptáky, ale především drobné savce. Rovněž příležitostná pozorování na jiných hnízdech ukázala i ve městě značný podíl drobných savců, což snad souvisí s poměrně malou rozlohou a členitostí našich měst, kde plochy s výskytem hraboše polního jsou i z center poměrně snadno dosažitelné.

O častějším přechodu na potravu jiného druhu, než jsou drobní hlodavci, svědčí i poznatky o způsobu získávání potravy. Typickým způsobem, a to i nad volnými plochami ve městě, zůstává nadále třepotavý let. Zřejmě se však častěji než ve volné krajině ve městech uplatňuje náhlý útok do hejna ptáků (viz str. 14; pozn. red.). Poštolky přitom buď patrolují kolem budov s případným náhlým zahnutím za roh, nebo sedí na místě s dobrým výhledem, odkud zaútočí na kořist. Patrolování a vyhlížení kořisti však vede i k dalšímu zpracování techniky lovu se záměrným vyhledáváním stabilních objektů. Je to např. zalétávání do hnízd ptáků pro mláďata (holubi, kosi, hrdličky zahradní), popisováno je i usmrcování ptáků chovaných v klecích na balkónech. Podobně je popisováno

Všechny obrázky kreslil M. Latzmann

váno i strhování hnízd jiříček s vytahováním mláďat a chytání dospělých rořsů v okamžiku, kdy tito při přletu na hnízdo usednou na okraji otvoru vedoucího k hnízdu. Zde již změna způsobu lovu nabývá kvalitativně nového charakteru.

Příčiny přechodu poštolek do měst nejsou uspokojivě objasněny. Uvažuje se patrně správně snížení potravní základny ve volné přírodě: v rozlehlých polích jako hlavní strukturální složce naší zemědělské krajiny je výskyt hrabošů velmi kolísavý, v některých obdobích na velkých plochách až nulový. Naproti tomu v sídlištích je potravy dostatek, zejména při aplikaci méně obvyklých technik lovu; zdroj potravy je přitom celoroční, sice bez gradačních maxim, ale i bez kritických minim. Ze zemědělské krajiny zmizela s likvidační rozptýlené zeleně také velká část hnízdních možností; těch je naproti tomu ve městě dostatek až nadbytek. Při snížení počtů poštolek v mimosídlištní krajině se uvažují i vlivy chemizace, ať již přes zvýšenou úmrtnost, sníženou plodnost nebo i přes snížení potravní nabídky. Uvažují se konečně i vlivy odstřelu. V sídlištích jsou oba tyto faktory — jak chemizace prostředím, tak přímé pronásledování — omezenější, nebo vůbec chybějí. Je možné i působení klimatických faktorů, neboť populace poštolek jsou na vlivy počasí, jako např. na kruté zimy, velmi citlivé. Ukazuje se tedy i na tak všedním objektu, jako jsou městské poštolky, celá řada problémů, jejichž řešení by napomohlo v objasňování příčin a způsobů soužití živočichů a člověka.

Orangutan - pro a proti

Jiří Volf

Není žádným tajemstvím, že ekonomové (nebo lépe řečeno technokrati) a biologové mají velmi často rozdílné názory na ochranu přírody a zejména ohrožených živočišných druhů. Vedou mezi sebou tu skrytější, tu otevřenější polemiky; někdy se zdá, že mluví různými jazyky, a proto se nemohou dorozumět. Příkladem bychom našli mnoho — u nás i v zahraničí. Někdy se spor řeší jen v rámci státu, jindy dostává mezinárodní punc. Jen málokterý druh ale vyvolal kolem sebe v posledních letech tolik diskusí jako orangutan (*Pongo pygmaeus*).

Fosilní zbytky nám prozrazují, že orangutani obývali v pleistocénu rozsáhlá území indomalajské oblasti. Žili nejen na Sundských ostrovech, ale i v jihovýchodní Asii. Na mnoha místech vyhnuli pravděpodobně bez jakéhokoli přičinění člověka. Když pronikly do Evropy první zprávy o „lesních mužích“, vyskytovali se orangutani již pouze v pralesích Sumatry a Bornea. Zdálo se, že jsou zde poměrně dosti rozšířeni. Po první světové válce se ve velkém vyváželi do soukromých chovů i do zoologických zahrad celého světa. Poptávka po nich byla trvale velká, protože v nehygienických podmínkách v zajetí vydržela na infekce mimořádně vnímavá zvířata sotva několik dnů či týdnů. „Indonesian Fauna Protection Ordinance“ z roku 1925 zakázala střílení orangutanů, jejich úplná ochrana byla potom vyhlášena na Sumatře v r. 1931, ale kolo-

niální úřady dodržování těchto nařízení prakticky nekontrolovaly. Dospělá zvířata byla i nadále střílena, mláďata se vyvážela obvykle jako lidská nemluvňata.

V roce 1945 Sumatra a jižní Borneo (Kalimantan), dříve nizozemské kolonie, připadly Indonésii, v roce 1963 obě britské kolonie na severu Bornea, Sarawak a Sabah, se staly jako „Východní Malajsie“ součástí Malajské federace. Pro orangutany se tím ale situace nezlepšila; jejich ochrana zůstala jen na papíře. Dajakové si trvale vylepšovali svůj jídelníček orangutaním masem a domorodí lovci ochotně dodávali za 100–200 dolarů mláďata překupníkům. Export přes Singapur nebo Hongkong byl téměř bez rizika.

V 50. letech se začali blíže o orangutany v Sarawaku zajímat kurátor muzea v hlavním městě Kuchingu Tom Harrison a jeho manželka Barbara. Dlouholetým pozorováním těchto zvířat v přírodních podmínkách oba badatelé získali nejen důležité ekologické a etologické poznatky, ale i konkrétní údaje o tom, že se počet orangutanů na Borneu nebezpečně snižuje a že hlavní vinu na tom mají obchodníci se zvířeti, zejména drastické metody odchytu. Barbara Harrisonová zjistila, že na jedno odchycené mládě připadli tři až čtyři zabití orangutani; jen čtvrtina ulovených mláďat přečkala útrapy transportu, z té ale převážná část uhynula před dosažením dospělosti, je zbývajících jen asi desetina se projeví a později jako chovná. Úbytek v populaci:

80 % jedinců zabitých, 20 % odchycených; 5 % došlo do zajetí, 1 % dosáhlo dospělosti, 0,1 % se rozmnožovalo!

Bylo jasné, že bez důsledné mezinárodní ochrany je osud orangutana v blízké budoucnosti zpečetěn, protože při pomalém pohlavním dospívání jedinců a nízké reprodukci je populace lehce zranitelná každým neuváženým zásahem. R. Frey vypočetl, že jestliže z populace 10 000 orangutanů se ročně zastřelí 100 chovných samic, během pouhých 15 či 16 let porodnost klesne na nulu! A v té době žilo v Sarawaku posledních 1000 orangutanů.

Na základě alarmujících výsledků Harrisonova výzkumu se mu podařilo s podporou vládních úřadů založit v roce 1959 „Maias Protection Comission“ (maias = domorodé označení orangutana). Pod tlakem mezinárodních ochrannářských institucí přistoupila indonéská vláda v roce 1968 na podmínku, že bez souhlasu Mezinárodní unie ochrany přírody (IUCN) nedá povolení k vývozu žádného orangutana ze své země. Skutečně se tím výrazně snížil legální i ilegální export těchto zvířat, nikoli ale jejich odchyt, protože chovat doma orangutana se mezitím stalo prestižní záležitostí zámožných Indonésanů.

Další ochrannářská opatření umožnila konfiskovat soukromníkům nelegálně získané orangutany. Jako záchytná stanice sloužilo pro tato zvířata malé odchovné zařízení manžela Harrisonových. Odtud byla rozeslána do vytvářených